

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1983 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1984

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1983

VILNIUS

1984

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1983

VILNIUS

1984

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1983

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1984

63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislavas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDUNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ŽEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0505040000—129 ž-84
M854(08)—84

© LTSR MA Istorijos institutas, 1984

„AUŠROS“ ĮKŪRIMAS, JOS PROGRAMA IR REIKSMĖ

EDVARDAS VIDMANTAS

1883 m. kovo mėn. Ragainėje (buv. Rytų Prūsijoje) nelegaliai išėjo pirmasis lietuvių nacionalinis laikraštis „Aušra“. Tai buvo svarbus lietuvių kultūrinio gyvenimo įvykis ir augančio nacionalinio išsivadavimo judėjimo rezultatas.

Caro patvaldystės nacionalinės ir socialinės priespaudos sąlygomis pasirodęs nelegalus laikraštis lotyniškais raidėmis suaktyvino lietuvių tautos priešinimąsi tautinei priespaudai, ir nacionalinis judėjimas įgavo ryškesnį politinį atspalvį. „Aušros“ pasaulietinė pozicija ir nacionalinis akcentas sukėlė Lietuvos intelektualinės visuomenės prieštaravimus. Į naujus lietuvių nacionalinio gyvenimo reiškinius nepalankiai žiūrėjo lenkų dvarininkija ir konfesinė inteligentija.

Pobaudžiavinis laikotarpis, keitęs atgyvenusius gamybinius santykius pažangesniais kapitalistiniais, ugdė besiformuojančios lietuvių nacijos buržuazinę pasaulėžiūrą bei nacionalinių dvasinių vertybių suvokimą. Šie tarpusavyje susipynę sudėtingi procesai vienu ar kitu aspektu atsispindėjo ir pačiame „Aušros“ laikraštyje.

Taigi pirmojo lietuvių nacionalinio periodinio leidinio įkūrimas ir plėtotė, jo nacionaliniai bei politiniai tikslai, idėjinių kryptių kova dviejų epochų sandūroje yra svarbus tyrinėjimo objektas.

Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje apie „Aušrą“ buvo nemažai rašyta. Tačiau tiriamojo pobūdžio darbų nedaug. Prie reikšmingesnių, liečiančių jos problematiką, priskirtini Mykolo¹ ir Vaclovo² Biržiškų, J. Norkaus³, K. Sakenio⁴, J. Ambrazevičiaus⁵, A. Rimkos⁶ straipsniai bei studijos. Juose daugiausia aptariami nacionaliniai kultūriniai klausimai ir mažiau dėmesio skiriama ekonominėms bei socialinėms sąlygoms, dėl kurių kilo nacionalinio išsivadavimo judėjimas ir atsirado pati „Aušra“. Buržuazinėje historiografijoje vyrauja požiūris, kad leisti nacionalinį periodinį leidinį paskatino Vakarų Europos mokslininkų susidomėjimas „nykstančia“ lietuvių kalba bei liaudies kultūra, plintanti mintis apie lietuvių tautos žuvimą (J. Norkus), lietuvių inteligentų bendradarbiavimas Mažosios Lietuvos spaudoje (V. Biržiška).

Daugumą buržuazinių tyrinėtojų labiausiai domino dešiniųjų liberalų programa, atsispindėjusi J. Basanavičiaus⁷, S. Railos⁸, J. Miliausko-

Miglovaros⁹, A. J. Vištelio¹⁰ ir kt. straipsniuose. „Aušroje“ buvo mažai liečiamos demokratinės idėjos. Dalis autorių išklė aušrininkų taikstymąsi su caro valdžia. Šis reiškinys buvo vertinamas kaip silpnųjų taktika — savo reikalavimais jie mėgino atkreipti caro administracijos dėmesį ir kartu tikėjosi atgauti spaudą (K. Sakenis). Nemaža dėmesio skirta lietuvių inteligentijos diferenciacijai. Svarbiausia jos priežastis, J. Ambrazevičiaus nuomone, buvusi J. Šliūpo pasaulietinių dalykų interpretavimas iš socialistinių pozicijų. Šis procesas stiprinęs „Aušros“ skiriamuosius ir-silpnines jungiamuosius bruožus.

Kai kurie buržuaziniai tyrinėtojai (A. Rimka, M. Gustaitis¹¹, M. Remeris¹²) idealizavo „Aušros“ vaidmenį nacionaliniame judėjime, laikėsi nuomonės, kad laikraštis prikėlęs tautą kultūriniam ir nacionaliniam darbui, kad „Aušroje“ buvo jaučiama J. Basanavičiaus dvasia ir kryptis (J. Totoraitis¹³).

„Aušros“ problemas aptarė Lenkijos LR istorikai P. Losovskis¹⁴, J. Ochmanskis¹⁵. Jie skyrė dvi idėjines kryptis. Vienos atstovai (J. Basanavičius) reikalavo lygių teisių, spaudos laisvės, idealizavo lietuvių tautos ir jos prosenolių praeitį ir kartu siekė pažadinti lietuvių tautą iš miego; kitos krypties atstovai (J. Šliūpas) įrodinėjo, kad nepakanka vien mylėti Lietuvą, jos praeitimi žadinti nacionalinę savimone, bet reikia ieškoti tautos negerovių priežasčių, ugdyti kultūrą, plėtoti ūkį, kad tauta gali atgimti tik stiprinant ekonomiką. Lenkų tyrinėtojai laikosi lietuvių buržuazinėje istoriografijoje vyravusios koncepcijos, jog nacionalinis judėjimas prasidėjo nuo „Aušros“. J. Ochmanskis neigiamai vertino aušrininkų taikstymąsi su caro valdžia, mainais už spaudos draudimo panaikinimą siūlomą jai ištikimybę, vergišką klusnumą.

Tarybiniai tyrinėtojai praturtino „Aušros“ lietuvišką istoriografiją metodologiniais teiginiais. Akademikas V. Niunka pirmasis atkreipė dėmesį, kad ne „Aušra“ paskatino lietuvių nacionalinį judėjimą, o kad ji buvo nacionalinio judėjimo vaisius¹⁶. Literatūros istorikai¹⁷ nustatė, jog bendrieji „Aušros“ ideologiniai principai buvo ne kova prieš esamą socialinę bei politinę santvarką (caro valdžią), bet visų lietuvių tautos sluoksnių nacionalinio susipratimo kėlimas ir nacionalinės vienybės stiprinimas. Istorikas V. Merkys nurodė, kad „Aušra“ gynė klasines lietuvių nacionalinės buržuazijos pozicijas, laikraštis skelbė „tautos vienybę“, norėdamas priešpriešais viena kitai pastatyti ne klases, o tautas¹⁸. Stengimasis taikiai sugyventi su klerikalais, dvarininkais bei caro valdžia „Aušros“ visuomeninę liniją darė dar kompromisiškesnę ir neryžtingesnę¹⁹. V. Niunkos nuomone, aušrininkams būdingas klasinis ribotumas, polinkis į sandėrius su carizmu, taikstymasis su patvaldystės atrama — dvarininkais²⁰. J. Žiugžda pažymi, jog „Aušroje“ buvo skelbiamas naivus pasitikėjimas monarchu ir ji niekad bent kiek griežčiau nekritikavo carizmo veiksmų²¹. R. Sarmaitis nurodė, kad tuo metu, valstiečiams kovojant prieš dvarininkus, „Aušra“ nedavė šios kovos įvertinimo, ji sąmoningai buvo nutylima, nes kovos nušvietimas prieštaravo aušrininkų skelbtai klasių taikos, keliaklupsčiavimo prieš carizmą politikai²². Visa tai, pažymi A. Sprindis, lėmė „Aušros“ liberaliąją, o ne demokratinę politinę liniją, jos siaurus siekimus, reiškiančius liberaliosios buržuazijos

interesus²³. B. Pranskus-Zalionis skiria dvi „Aušros“ idėjines kryptis: buržuazinę liberaliąją ir demokratinę. Pastarosios krypties atstovai (J. Mačys-Kėkštas, J. Andziulaitis-Kalnėnas) rūpinosi pasukti „Aušrą“ demokratinės materialistinės ideologijos, kovos prieš caro priespaudą ir valstiečių interesų gynimo linkme²⁴. R. Vėbra pažymi, jog laikraščio atsiradimas XIX a. devintojo dešimtmečio pradžioje buvo daugelio mėginimų įkurti lietuvių periodinę spaudą tąsa²⁵. Vertindamas laikraščio vaidmenį, A. Tyla teigia, kad pats „Aušros“ pasirodymas inteligentijai turėjo didesnę reikšmę negu jos turinys²⁶. V. Merkys aiškino, jog „Aušra“ siekė tapti nacionalinį judėjimą vienijančiu intelektualiniu centru²⁷. Kadangi ji daugiausia buvo nagrinėjama ne specialiai, bet kaip lietuvių literatūros raidos, nacionalinio išsivadavimo judėjimo komponentas, kai kurie laikraščio įkūrimo bei plėtotės klausimai istoriografijoje mažiau nušviesti.

Siame straipsnyje norima atskleisti „Aušros“ programą, jos ryšius su liaudies siekimais, nustatyti, kokie visuomenės sluoksniai rėmė ir kas formavo laikraščio idėjinę bei politinę kryptį, išaiškinti dviejų grupuočių bendruosius ir skiriamuosius bruožus, nušviesti, kas trukdė kelti politinius klausimus ir kas nacionalinio laikraščio ideologus vertė beveik visą leidimo laikotarpį laikyti taikstymosi su caro valdžia pozicijų.

Be to, žiūrint į šį laikraštį iš šimtmečio tolio, taip pat aktualus ir bendras jo įvertinimas.

Laikraščio įkūrimo priežastys ir aplinkybės

Caro valdžios represijos ir lietuvių nacionalinė priespauda gilino polonizacijos procesą Lietuvoje. Turtingesni valstiečiai bei inteligentija plačiai vartojo lenkų kalbą. Lenkiškai kalbėti juos skatino noras išsiskirti iš prastuomenės bei parodyti savo inteligentiškumą. Caro patvaldystės diskriminacinė politika, nacionalinis ir politinis beteisiškumas nenuteikė lietuvių tautos optimistiškai. Išvysti lietuviams skirtą laikraštį gimtąja kalba mažai kas tikėjosi, nes tam, atrodė, nebuvo palankių sąlygų.

Kokie pagrindiniai veiksniai lėmė „Aušros“ pasirodymą sunkiomis carizmo sąlygomis?

Įsteigti lietuvių kalba laikraštį Lietuvoje, be visuomeninių-ekonominių santykių kaitos, matyt, skatino ir mažųjų tautų pavyzdžiai²⁸. Tam tikrą paskatą lietuvių periodinės spaudos idėjai bręsti galėjo turėti nuo 1846 m. reguliariai leidžiamas „Kalendorius arba metškaitlius...“ (red. L. Ivinskis). Tuo metu Juozas ir Tadas Juzumai iškėlė lietuviško laikraščio leidimo klausimą²⁹. Tarsi palaikydamas šią idėją, 1856 m. L. Ivinskis paruošė „Aitvaro“ laikraščio numerį. Tačiau jį išleisti praktiškų žygių, atrodo, dėl lėšų stokos nesiėmė³⁰.

Leisti liaudžiai skirtą lietuvišką laikraštį dar XIX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje skatino M. Akelaitis³¹. Tuo reikalu jis susirašinėjo su S. Daukantu, M. Valančiumi, J. I. Kraševskiu, A. Kīrkoru. M. Valančius pritarė laikraščio steigimui ir prisidėjo prie jo organizavimo. Tačiau caro valdžia, nenorėdama, kad laikraštį cenzūruotų katalikų vyskupas M. Valančius, leidimo nedavė.

Idėja leisti lietuvišką laikraštį buvo keliamą to meto oficialiojoje periodinėje spaudoje³². Apie laikraštį lietuvių kalba galvojo ir Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas. Norėdamas sumažinti lenkų įtaką lietuviams ir savo ruožtu sustiprinti liaudies klusnumą caro patvaldystei, 1862 m. jis siūlė pradėti leisti laikraštį lietuvių ir žemaičių kalbomis³³.

Kaip matome, mėginimų sukurti lietuvišką periodinę spaudą buvo. Tad kyla klausimas, kodėl ji nepasirodė šiuo laikotarpiu.

Tuo metu feodalinė baudžiavinė santvarka išgyveno krizę. Sparčiai tvirtėjo kapitalistiniai santykiai. Kartu Lietuvoje stiprėjo nacionalinio išsivadavimo judėjimas ir formavosi lietuvių nacionalinės kultūros pradai. Sumanyta kurti visuomenės lėšomis išlaikomą lietuvių pradinę mokyklą, kultūriniais poreikiams tenkinti steigti spaustuve ir leisti nacionalinę periodinę spaudą; buvo aiškiai jaučiamas reikalas organizuoti lietuvių visuomenę, atsirado nedidelių draugijų ir grupelių³⁴. Itin svarbų vaidmenį čia turėjo suvaidinti periodinis leidinys lietuvių kalba. Tačiau negausi lietuvių inteligentija sumanymui įgyvendinti neturėjo finansinių galimybių. Sulenkėjusi Lietuvos feodalinė visuomenė leisti lietuvių periodinę spaudą nebuvo suinteresuota. Tiesa, M. Akelaičio propaganda paveikė dalį dvarininkų, ir atsirado keletas, kurie atsiuntė pinigų knygoms leisti. Tada jis ėmė svajoti ir apie lietuvišką laikraštį. Tačiau „kalbos apie tai, kad reikia šviesti lietuvių liaudį, dvarininkų tarpe sukėlė baimę, vienur didesnę, kitur mažesnę. Jiems atrodė, kad tuo keliu atstums dvarą nuo sodžiaus, žmonės nebeklausys ponų ir gali būti net blogiau,— eis prieš dvarą“³⁵. Į M. Akelaičio veiklą dvarininkai žiūrėjo su nepasitikėjimu ir įtarė, jog lietuviai nori panaikinti uniją ir atsiskirti nuo Lenkijos. Jie bijojo Lietuvos liaudies, manė, kad kova prieš uniją Lietuvoje buvo kartu kova prieš dvarininkus, o švietimas, lietuvių kalba galėjo, jų nuomone, sukelti norą atsiskirti nuo Lenkijos³⁶.

Taigi feodalinės baudžiavinės santvarkos sąlygomis laikraščio lietuvių kalba leidimas turėjo socialinį bei politinį pobūdį. Kova už lietuvių kultūros plėtotę reiškė taip pat kovą už naujus visuomenės santykius, baudžiavos panaikinimą.

Po 1861 m. baudžiavos panaikinimo valstiečiai įgijo laisvę ir piliečio teises. Su žmogaus suverenumu lozungu iškilo ir suverenios nacijos, kaip „visuomenės vystymosi buržuazinės epochos neišvengiamas produktas ir neišvengiama forma“³⁷, klausimas. Lietuvoje plėtėsi nacionalinio išsivadavimo judėjimas. Carizmo nacionalinė priespauda skatino lietuvių studentus, besimokančius Rusijos aukštosiose mokyklose, burtis į slaptas organizacijas. Maskvoje, Peterburge susiorganizavo nelegalūs lietuvių studentų būreliai, kurių nariai pradėjo rūpintis bendros nacionalinės organizacijos kūrimu³⁸. Aptardamas šį klausimą periodinėje spaudoje, kuri buvo leidžiama Rytų Prūsijoje, J. Sliūpas iškėlė mintį bendrą nacionalinę organizaciją pradėti steigti nuo lietuvių laikraščio įkūrimo. Savo straipsnyje jis rašė: „Visų šlaitų [narių] mįslei duoti tam tikrą taką [kryptį], ją [draugiją] sulaikyti santaikoje ir prietikije prie išdirbto statuto, suteikti vienodumą darbuose galės g a z e t a, kurią draugystė

kas nedėlę kartą išleis [...] Laikraštis bus, taip sakant, įnagis arba pabūklė mūsų draugystės“³⁹.

Tuo metu Maskvos ir Peterburgo studentai lietuviai leido hektografuotus laikraščius. Savo ruožtu jie įvairiais būdais bandė gauti caro valdžios leidimą lietuvių laikraščiui leisti⁴⁰. Nepalankiomis spaudos draudimo sąlygomis, iki „Aušros“ pasirodymo, iš viso buvo 5 kartus mėginta išleisti lietuviškus periodinius leidinius: Mintaujoje — „Lietuvos žinios“, Vilniuje — „Mūsų amžius“, Peterburge — „Lietuvis“, Liepojoje — „Žemaitiškas gazetas“, Rygoje — „Aušrinė“⁴¹. Nors mėginimai buvo nesėkmingi, tačiau ši veikla aktyvino lietuvių nacionalinį judėjimą, ruošė dirvą periodinei spaudai.

XIX a. antrojoje pusėje, sparčiai vystantis kapitalizmui Lietuvoje, noras turėti nacionalinį laikraštį didėjo. Laikraščio poreikis ypač buvo jaučiamas nacionalinės priespaudos sąlygomis, kai caro patvaldystė trukdė lietuvių nacionalinei, buržuazijai įsitvirtinti visuomeniniame ir ekonominiame gyvenime. Be to, periodinis leidinys, nesusikūrus nacionaliniams kultūros centrams, turėjo atlikti kai kurias nacionalinio išsivadavimo judėjimo organizacines funkcijas.

Ir „Aušros“ įkūrimą, ir jos raidą sąlygojo lietuvių nacionalinio judėjimo interesai. Laikraščio egzistavimas priklausė ne nuo atskiro veikėjo valios, o nuo visuomenės ekonominės bei socialinės raidos. Tai akivaizdžiai rodo „Aušros“ leidimo pavyzdys. J. Mikšui pasitraukus iš techninio redaktoriaus pareigų, atsakingasis redaktorius J. Basanavičius nurodė M. Jankui išleisti paskutinius 1883 m. numerius ir sustabdyti laikraštį⁴², tačiau „Aušra“ buvo leidžiama toliau. Vėliau, jai nustojus eiti, Tilžėje pasirodė kiti laikraščiai: „Garsas“ (1886—1887), „Sviesa“ (1887—1890), „Varpas“ (1889—1905).

„Aušros“ programa

Palyginti per trumpą leidimo laikotarpį (1883.III—1886.VI) „Aušrą“ redagavo net 5 redaktoriai: 1883 m. Nr. 1—5 — J. Basanavičius, 1883 m. Nr. 6—1884 m. Nr. 7/8 — J. Šliūpas, 1884 m. Nr. 9—1885 m. Nr. 7/8 — J. Mikšas, M. Jankus, 1885 m. Nr. 9/10—1886 m. Nr. 4 — J. Mikšas, 1886 m. Nr. 5, 6 — J. Andziulaitis. Dėl nevienalytės laikraščio bendradarbių sudėties ir skirtingų pažiūrų redaktorių „Aušroje“ reiškėsi įvairios idėjinės bei politinės kryptys. Vyravo dvi: buržuazinė liberalioji (konservatyviosios orientacijos dešinieji liberalai, priklausę romantizmo idėjinei srovei) ir buržuazinė demokratinė (radikaliųjų pažiūrų kairieji liberalai, propagavę materialistinę pasaulėžiūrą)⁴³. Be šių, ryški ir kleikalinė idėjinė kryptis⁴⁴.

Abi pagrindinės idėjinės bei politinės grupuotės nacionalinio išsivadavimo judėjime pasirinko kultūrinės veiklos formą. Atsisakiusios politinės kovos, savo tikslą pasiekti jos tikėjosi mokslo ir švietimo priemonėmis bei lojalumu caro valdžiai. Svarbiausia nacijos egzistavimo bei jos vystymosi sąlyga buvo tautos vienybės idėja. Abi laikraščio grupuotės pritarė pasaulietinei jo kryptim. Tačiau, be bendrų idėjinių pozicijų, mūsų nagrinėjamų grupuočių programose buvo ir esminių skirtumų.

Dešinieji liberalai kėlė beveik vien tautinius klausimus. Lietuvos praeities ir lietuvių kalbos garbinimu bei kraštotyros darbo propagavimu jie norėjo žadinti tėvynės meilę, ugdyti patriotinius jausmus, kelti nacionalinę savimonę. Geriausiai to buvo galima pasiekti supažindinant skaitytojus su Lietuvos praeitimi, jos istorija⁴⁵.

Romantikai nepalankiai žiūrėjo į kapitalizmo vystymąsi Lietuvoje, nepritarė praktinių žinių skleidimui, nes „suteikimu tik reališko mokslo žinių,—rašė J. Basanavičius atsiminimuose apie „Aušros“ programą,— tauta užganėdinta dar būti negali; kad ypačiai pralobėliai—lietuviai strimgalviais iš savo lietuviško kailio pirmieji išsineria“⁴⁶. Dešiniams liberalams materialinė tautos padėtis nerūpėjo ir, jų supratimu, „kūniško maisto nestokodami, pirmučiausiai turime rūpintis apie dvasišką šviesą“⁴⁷. Dauguma jų nepritarė socialinių bei ekonominių klausimų nušvietimui „Aušroje“, nes tai prieštaravo „tautos vienybės“ principams ir klasiniam interesams.

„Aušroje“ buvo keliama ir konkrečių nacionalinių reikalavimų: įsteigti lietuviškų mokyklų⁴⁸, spaudos, organizacijų laisvės⁴⁹, lygių teisių su kitomis Rusijos imperijos tautomis⁵⁰. Šie reikalavimai turėjo tam tikrą įtaką polonizacijai Lietuvoje sutrukdyti, kėlė lietuvių nacionalinę savimonę. Tačiau kompromiso su dvasininkija ir sulenkėjusia dvarininkija ieškojimas, tik kai kurių teisių ir laisvių reikalavimas negalėjo panaikinti nacionalinės spaudos ir apskritai išvauduoti iš caro patvaldystės jungo ir išnaudojimo. Atsisakydami savo programoje spręsti socialinius ir ekonominius klausimus, dešinieji liberalai stabdė lietuvių nacijos formavimąsi ir nacionalinės kultūros plėtotę.

Kairieji liberalai (demokratai) kritikavo romantikus už atitrūkimą nuo tikrovės, gyvenimo keliamų uždavinių. J. Šliūpo nuomone, vien kalbos smukimas negali pražudyti tautos arba kalba sustabdyti polonizacijos proceso. Jeigu tauta nyksta ekonomiškai, dvasiškai ir morališkai, tai nyksta ir jos kalba⁵¹. Socialiniai bei ekonominiai klausimai demokratams buvo sudėtinė nacionalinio išsivadavimo judėjimo dalis, nes nacionalinio engimo ir nelygybės forma buvo žmogaus išnaudojimo sistemos rezultatas. Todėl jie teisingai manė, kad išsivystęs ekonominis gyvenimas leis plėtoti švietimą, mokslą, ugdyti nacionalinę savimonę. Demokratų programoje vyravo mintis, jog „be turto nėra šviesos, o be šviesos—patriotizmo“⁵², buvo iškelta ir „kovos už būvį“ sąvokos samprata, aktyvinusi nacionalinį judėjimą. J. Šliūpas nurodo, kad aktyvi kova stiprina žmogaus ir tautos jėgas⁵³.

Nemažą reikšmę demokratams skyrė feodaliniams baudžiavinėms liekanoms, trukdžiusioms vystyti kapitalistiniams santykiams Lietuvoje, likviduoti. J. Šliūpas rašė, jog įstatymiškai baudžiava buvo panaikinta 1861 m., tačiau iš tikrųjų ji neišnyko, tiksliai pakeitė formą⁵⁴. Priešingai romantikams, demokratams Lietuvos praeityje matė sunkią baudžiauninkų spaudą ir vargą. Feodalams žmonės buvo plėšimo objektas⁵⁵. Todėl valstiečiai taip nuskurdinti dvasiškai, „kad nesupranta,—rašė J. Andziulaitis,—ešant žmogumi“⁵⁶.

Demokratams taip pat smerkė kapitalistinės santvarkos negeroves, socialinę nelygybę ir išnaudojimą⁵⁷. Jiems kėlė susirūpinimą valstiečių

diferenciacija, kuri didino bežemių skaičių ir gyventojų skurdą, o kartu ir atskirų sluoksnių turtėjimą. Visas besiformuojančios buržuazinės visuomenės negeroves, socialinį išnaudojimą ir priespaudą jie norėjo pašalinti taikiai. Socialinį teisingumą demokratai grindė teisių ir pareigos koncepcija: teisės yra įgimos ir įgytos, todėl niekas neturi teisės panaikinti žmonių laisvės ir lygybės, pavergti jų, ongti, daryti nelaimingų⁵⁸. Tuo pačiu principu buvo reikalaujama spaudos laisvės, gimtosios kalbos teisių mokyklose bei įstaigose. Pagal šią etikos teoriją dorovinę sąmonę labiausiai formuoja gamtos ir visuomenės mokslai. Todėl pašalinti socialinę bei nacionalinę priespaudą ir sukurti tobulesnę visuomenės santvarką demokratai tikėjosi švietimu ir doros ugdymu⁵⁹. Ši teorija buvo utopinė, tačiau turėjo racionalistinį ir švietėjišką pobūdį.

Nors kairieji liberalai ir kritikavo santvarką, tačiau pritarė kapitalizmo raidai Lietuvoje. Tikėjo jo galia pakelti krašto ekonominį lygį. „Aušroje“ buvo keliamas uždavinys kaupti kapitalą ir vystyti nacionalinę pramonę, prekybą, per tai plėsti khygų leidybą, švietimą⁶⁰. Žemės trūkumą siūlyta spręsti taip: dalį valstybinių dvarų žemės duoti išsiperkti valstiečiams⁶¹.

Taigi kairieji liberalai savo programa gynė vargingųjų teises, reikalavo suteikti gimtosios kalbos, spaudos laisvę, kritikavo caro valdžios politiką⁶², pasisakė prieš išnaudojimą ir nacionalinę priespaudą, rūpinosi gerinti žmonių ekonominį gyvenimą. Šie klausimai buvo demokratinio pobūdžio ir atitiko liaudies interesus. Tačiau, pasisakydami už socialinį ir nacionalinį išsivadavimą, kairieji liberalai nepritarė permainingai, kuri gali įvykti su „kraujo praliejimu“⁶³, t. y. atsisakė revoliucinės kovos. Taigi jie laikėsi lietuvių smulkiosios buržuazijos pozicijų.

„Aušroje“ propaguojamos demokratinės idėjos kėlė dešiniųjų liberalų nepasitenkinimą. Vienas iš žymiausių jų atstovų P. Vileišis, tuo metu dirbęs Maskvos apygardos kelių valdybos tiltų statybos inžinieriumi, rašė J. Sliūpiui: „Ką tu parašei 6 Nr. „Aušros“ [1883] ant lakšto 183. Rašyti taip, kaip tu ten parašei, nors tai ir teisybė,— tai gali [...] tik-tai kūdikis [...]. Tu žmones keli in maištą prieš gudų vyresnybę!“⁶⁴ J. Sliūpui priekaištavo ir Maskvos studentas A. Vilkutaitis: „Tamsta rašei, tur būti, klejodamas, tartum norėdamas darodyti gudams, kad, įgavę spaudą, lietuviai vėl trauks „į girią“⁶⁵. Dešinieji liberalai ne tik priekaištavo dėl jiems nepriimtinos laikraščio krypties, bet ir grasino „Aušros“ redaktoriui J. Sliūpiui. „Jei Tamista nepermainysi savo elgmės,— rašė A. Vilkutaitis,— tai „Aušra“ neilgai bepatvers“⁶⁶. Taip pat „pustijosi ir grasino visiškai neremti „Aušros“ P. Vileišis⁶⁷. Matyt, tai paveikė J. Sliūpą. Šitai rodo ir P. Vileišio laiškas: „Sakai, kad su kunigais vado nekelsti. Labai protingas daiktas. Bet ir su ponais taip pat nekelk“⁶⁸. Siek tiek sutramdę laikraščio redaktoriaus karingumą, jie jau pataria „Aušroje“ daugiau rašyti apie „Popiežiaus, Vokietijos ir Gudų Ciešorių sveikatą“⁶⁹. Šie keli laišakai, kurių dauguma reiškė Maskvos studentų lietuvių pažiūras, rodo, kad dešinieji liberalai priešišškai sutiko „Aušroje“ skelbiamas demokratines idėjas ir stengėsi jas užgniaužti, nes liaudies interesai mažai jiems rūpėjo. Pagaliau tai patvirtina mūsų pažiūrą, jog „Aušroje“ ir lietuvių visuomenėje reiškėsi dvi idėjinės bei po-

litinės buržuazinės kryptys. Tačiau buržuazinė demokratinė dar nebuvo pakankamai stipri. Ji kiek labiau reiškėsi, redaguojant laikraštį kairiesiems liberalams J. Šliūpai, J. Andziulaičiui.

Politiniai tikslai ir taikstymasis su caro valdžia

Laikraščio pagrindinis uždavinys buvo kultūros veikla aktyvinti lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimą. V. Lenino žodžiais tariant, „bet kurio nacionalinio judėjimo tendencija (siekimas) yra sukurti **nacionalines valstybes**, kurios labiausiai patenkina tuos šiuolaikinio kapitalizmo reikalavimus“⁷⁰. Kadangi tendencija sukurti nacionalinę valstybę buvo būdinga visoms tautoms, tai ji negalėjo aplenkti ir lietuvių nacionalinio judėjimo.

Mūsų nagrinėtose pagrindinių dviejų idėjinių grupuočių programose šis klausimas tiesiogiai nebuvo liečiamas, tačiau lietuvių savarankiškumo siekimas šiek tiek atsispindėjo. J. Šliūpas viename straipsnyje rašė, kad tarp lietuvių reiškėsi kelios pažiūros „dėl lietuvių tautos išgelbėjimo nuo pražūties“. Vieni iš jų kalbėjo ir „apie politišką Lietuvos atgijimą, ir apie naują karinį vainiką, kuriuomi lietuvių kaktą apkaišysianti“⁷¹. Politinio klausimo reikšmė buvo propaguojama nušviečiant kaimynų latvių siekimą išvyti kitataučius ir paimti valdžią į savo rankas⁷². Tačiau viename kitame „Aušros“ numeryje paskelbta politinė idėja nebuvo vystoma (nors užsienyje leidžiamas laikraštis tokių galimybių turėjo). Kas trukdė laikraštyje kelti politinius klausimus?

Lietuvių pasaulietinė inteligentija, ypač dešinieji liberalai, nematydama realių nacionalinio išsivadavimo būdų, savo programoje tenkinosi nacionalinės savimonės ir lietuvių kultūros ugdymu. Aktyvia kultūrine veikla ji tikėjosi priversti carizmą panaikinti spaudos draudimą, kuris, jų nuomone, buvo pagrindinė kliūtis, stabdžiusi lietuvių nacijos formavimąsi. Todėl įžanginiame „Aušros“ numeryje buvo pareikšta, kad laikraštis politinių klausimų neliesiąs⁷³.

Išėjus pirmajam laikraščio numeriui, redakcija iš Lietuvos ir už jos ribų gyvenančių lietuvių susilaukė palankių atsiliepimų bei pritarimo. Laiškuose skaitytojai siūlė „Aušrą“ leisti Kaune arba Vilniuje⁷⁴. Šiai minčiai pritarė ir redakcija.

Laiškų paskatintas J. Basanavičius ragina kiekvieno valsčiaus skaitytojus rašyti prašymus dėl spaudos draudimo panaikinimo ir siųsti juos ministrui, o jei jis negalėtų išpildyti,— carui. „Jei mes visuomet esame vieni viešpačiui cecoriui,— rašė J. Basanavičius,— tai regis turime teisybę reikalauti nuog rando (valdžios) išpildymo mūsų prašymo reikaluose dyasiško mūsų apsišvietimo [...] Mes ir visa Lietuva tikimės, jog aukščiausiasis mūsų cecorius išpildys maloningai troškavimą **visos Lietuvos!!**“⁷⁵ Tai davė pradžią formotis taikstymosi pozicijai ir tapo dešiniųjų liberalų praktinės veiklos akstinu. „Aušros“ puslapiuose buvo reiškiamas nuolankumas ir ištikimybė⁷⁶, įrodinėjama caro ir vokiečių valdžiai, kad „lietuvių giminė yra rami [...] niekam nedaro nei jokios pažeidos ir pavojaus, o ypač niekuomet nesirūpinos ir nesirūpins pakelti

ranką prieš Maskolių ar prieš Prūsų valdžią“⁷⁷. Taip pat buvo raginama rodyti pаланkumą (nes „šviesiausiasis ciecorius per savo karūnavonę sugražins valnastį lietuviams“⁷⁸) ir pagarbą⁷⁹ carizmui. „Aušros“ skaitytojai buvo raginami rašyti prašymus ir formuojama pažiūra, kad „prašykit, o bus jums duota“⁸⁰. O dėl dešiniųjų liberalų požiūrio į lietuvių savarankiškumo idėją tai nedviprasmiškai buvo pasakyta: „dvasiškam mūsų svieto paklydimui [...].reikalinga tokia valdžia.— E. V.], kuri sumanytų geležinėmis rankomis turėti mus savo galybėje [...], nenorėkime įvesti dėl savęs naujos politikos. Tegul valdo mumis, kas valdo, jei tik teisingai, būkime visi dėkingi“⁸¹. Kiek vėliau V. Kudirka tokią lietuvių inteligentijos poziciją carizmo atžvilgiu vadino „drebėjimu kinkų“⁸².

Dėl šitokios lietuvių buržuazinės inteligentijos taktikos Maskvos studentai lietuviai pateko į reakcinių laikraščių „Novoje vremia“, „Moskovskije vedomosti“ leidėjų bei publicistų A. Suvorino, M. Katkovo, I. Aksakovo įtaką. Sie stengėsi juos palenkėti caro valdžios vykdomos antilenkiškos politikos kryptimi. Viename laiške A. Vilkutaitis rašė: „Mes jau perkalbėjome, pertraukėme ant savo pusės tokius stulpus gudiškos laikraštytės, kaip Katkovas, Aksakovas [...] visi prižadėjo užtarti už mus žodelį“⁸³. Nepatyrę jaunuoliai, kurie buvo sumaniai atitraukti nuo aktyvaus dalyvavimo lietuvių nacionaliniame judėjime, priekaištavo J. Šliūpui, jog jo redaguojamas „Aušros“ kryptis trukdo atgauti spaudą: „Jau nedaugelio reikėjo, kad gudai daleistų lietuviškas knygas rašyti lotyniškėmis raidėmis [...], o dabar Tamista ketini padaryti iš „Aušros“ „польское гнездо“⁸⁴. Toliau studentai nurodo, kad „šį laiką prieš balsą „Maskviškių žinių“ visi kiti balsai nieko nevalioja“⁸⁵. Iš to aki vaizdžiai matyti, jog reakciniams spaudos atstovams pavyko sukurti iliuziją ir tikėjimą „mūsų ciecoriaus“ malone. Ši dešiniųjų liberalų iliuzija buvo plačiai propaguojama ir lietuvių „Aušros“ laikraštyje.

Kita priežastis, kuri sąlygojo lietuvių inteligentiją pasirinkti taikstymosi poziciją, buvo kai kurių nacionalinio judėjimo ideologų išpropaguota abstraktinė pažiūra į visuomenės raidą. Tyrinėtojas J. Žiniauskas nurodo, kad J. Basanavičiaus požiūris į nacionalinį judėjimą susiformavo veikiamas bulgarų tautos istorijos. Jis Bulgarijoje įgytą patyrimą mechaniškai pritaikė Lietuvai ir atmetė bet kokias mintis rimčiau priešintis carizmui. Emėsis socialinės taikos propagavimo, J. Basanavičius nuėjo į politinio oportunizmo pozicijas⁸⁶. Be to, gyvendamas toli nuo gimtojo krašto, nesigilino į pasikeitimus, kurių atsirado, Lietuvoje vystantis kapitalizmui. Romantinės pažiūros skatino jį domėtis beveik vien lietuvių praeities tyrinėjimais, kaskart vis daugiau tolino nuo aktualių lietuvių gyvenimo klausimų.

Panašaus požiūrio buvo ir dešinieji liberalai romantikai, gyvenę už Lietuvos ribų, A. J. Vištelis, J. Mikšas, J. Miliauskas, kurie buvo susiję su „Aušros“ darbu, jos krypties formavimu. Gyvendami kitoje aplinkoje ir tiesiogiai nepatirdami carizmo socialinės ir nacionalinės priespaudos, jie tenkinosi abstrakčiomis idėjomis bei romantinėmis iliuzijomis. Į šiuos rėmus lengvai tilpo ir taikstymosi su carizmu pozicija.

Tokiai dešiniųjų politikos kryptčiai priešinosi kairieji liberalai. Gavęs pirmuosius 4 „Aušros“ numerius ir susipažinęs su jais, J. Šliūpas rašė:

„Čia mūsų pasimeilavimas, pasigerinimas nieko gero nepadarys, jeigu tiktai (neužtrauks) mums gėdos [...] Gana vesti tokią politiką!“⁸⁷

Dešiniųjų liberalų taikstymasis su carizmu dar nereikšė, kad jie pritarė caro valdžios politikai. Laikraščio išleidimas, spaudos draudimo panaikinimo kelimas, gimtosios kalbos laisvių reikalavimas iš tikrųjų sudarė opoziciją patvaldystei. To meto sąlygomis kultūrinė kova įgavo aiškiai politinį pobūdį⁸⁸. Tačiau taikstymosi pozicija išryškino aiškia dešiniųjų liberalų kryptį, į kurią ypač vėlesnio laikotarpio demokratai žiūrėjo nepalankiai. P. Višinskis rašė: „Kas įtiki į caro malonę — laimingas, nes tiki,— bet šalin nuo mūsų!.. Mūsų pačių rankose mūsų likimas!“⁸⁹ „Aušroje“ bendradarbiavę demokratai smerkė monarcho savavaliavimą, prievartą, kuriais, kaip manė J. Šliūpas, neprivers lietuvių nusizeminti⁹⁰. Jie kritikavo caro patvaldystės kultūros, švietimo, ekonomikos politiką⁹¹, ragino skaitytojus kovoti dėl nacionalinių ir socialinių teisių⁹². V. Leninas rašė, kad smulkioji buržuazija „yra pažangi, keldama bendruosius demokratinis reikalavimus, t. y. kovodama su bet kokiomis viduramžių epochos ir baudžiavos liekanomis“⁹³.

Kairieji liberalai tenkinosi silpna caro valdžios kritika bei raginimais priešintis caro valdžiai dėl kultūros suvaržymų. Kiek stipriau ši tendencija reiškėsi paskutiniuose „Aušros“ numeriuose, redaguojamuose J. Andziulaičio. Tačiau nepakilo iki visos carizmo sistemos kritikos. Nors pradžioje demokratai, ypač J. Šliūpas, ginčijosi, nepritarė dešiniųjų pažiūroms, įrodinėjo, kad pataikauti „prispaudėjams — tai ne „Aušros“ darbas“⁹⁴, bet pamažu, greičiausiai dėl sunkios laikraščio finansinės padėties bei nedaugelio šalininkų, darė nuolaidų. Matyt, teisus yra V. Kapuskas, nurodęs, kad „Aušros“ redaktorius J. Šliūpas, neturėdamas tvirtų pažiūrų, niekuomet nebuvo revoliucionieriumi, svajojęs apie visos tautos vienybę ir pats būdamas smulkiaburžuazinis aušrininkas, pasidavė dešiniųjų liberalų daugumos įtakai“⁹⁵.

Taigi „Aušros“ kryptis priklausė ne tik nuo redaktoriaus, bet ir nuo finansiškai laikraštį rėmusios grupės pažiūrų, jos interesų. Prieš pradedant leisti „Aušrą“, buvo keliamas uždavinys kovoti už tautos politinę laisvę, „už biednuosius, vargdienius, kad pagerinti jų būvį, nurodyti tam tikrus kelius [...]“⁹⁶, o laikraščiui pasirodžius, šiuos tikslus nustelbė smulkiosios buržuazijos, siekusios įsigalėti lietuvių visuomenėje ir ekonominiame gyvenime, interesai. Ilgainiui ir pats J. Šliūpas pasekė dešinišiais liberalais ir atsidūrė jų organizuojamos misijos priekyje pas Varšuvos generalgubernatorių⁹⁷.

„Aušros“ reikšmė

Caro patvaldystės priespaudos ir diskriminacijos sąlygomis nacionalinės periodinės spaudos įkūrimas ir joje keliami reikalavimai nevaržyti lietuvių kultūros, panaikinti ekonominį apribojimą, pasisakyti prieš caro patvaldystės nacionalinę priespaudą, politinį beteisiškumą bei feodalinės liekanas, kurios trukdė vystytis kapitalizmui, formotis lietuvių nacijai ir jos kultūrai, aktyvino lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimą.

Pasirodžiusi „Aušra“ sukėlė rusų bei lenkų periodinės spaudos atgarsį. Oficialiuosiuose laikraščiuose svarstomi nacionaliniai klausimai atskleidė Rusijos pažangiajai visuomenei lietuvių nacionalinį ir politinį beteisiskumą, didino Rusijos demokratiškus sluoksnius simpatiją ir pritarimą lietuvių tautos kovai.

Laikraštis sutelkė lietuvių nacionalinę inteligentiją, kuri aktyvino kovą su prievartine asimiliacija, spaudos, kalbos draudimu ir sudarė opoziciją caro valdžios politikai. Jis skatino lietuvių visuomenės anticarines nuotaikas. Ragindami Lietuvoje kurti būrelius ir užsienyje steigti draugijas (Lietuvių mokslų draugija, „Birutės“ draugija), aušrininkai mėgino lietuvių nacionaliniam judėjimui suteikti organizuotą pradą ir suurti bendrą nacionalinę organizaciją.

Nors nemaža lietuvių liberaliosios inteligentijos dalis buvo atitrūkusi nuo tikrovės bei gyvenimo keliamų uždavinių, tačiau, propaguodama „Aušroje“ meilę gimtajai kalbai, savo kraštui, ugdė lietuvių interų bendrumo suvokimą, nacionalinę savimonę, konsolidavo lietuvių naciją. Lietuvių inteligentija „Aušros“ puslapiuose plėtojo lietuvių nacionalinę literatūrą ir jos kritiką, siekė iškelti ir įvertinti lietuvių kultūros ir literatūros palikimą. Pasaulietinė inteligentija čia skelbė nacionalines idėjas ir suformulavo kai kuriuos nacionalinio išsivadavimo judėjimo uždavinius; pagilino atskirų grupuočių idėjinius prieštaravimus bei išryškino demokratinę ir konservatyviąją liberaliąsias kryptis.

„Aušra“, kurios įkūrimas buvo glaudžiai susijęs su išaugusia lietuvių inteligentijos veikla, savo pasaulietine platforma atsiribojo nuo konfesinės inteligentijos ir sudarė sąlygas propaguoti pozityvistines pažiūras, skleisti materialistinę pasaulėžiūrą, religinį pakantumą, sąžinės laisvės principus ir turėjo tam tikrą reikšmę visuomenės minties raidai. Be to, buržuazinė nacionalinė ideologija buvo iškelta priešpriešiais feodalinėi religinei pasaulėžiūrai. Laikraštyje propaguojamos demokratinės idėjos (J. Šliūpas, J. Andziulaitis, J. Mačys), smerkiamos buržuazinės visuomenės negerovės, ieškojimas būdų tobulėnei visuomenei sukurti ir išgelbėti ją nuo socialinių nelaimių⁹⁸ skatino buržuazinės demokratinės krypties formavimąsi.

Dvasininkijos kritika⁹⁹ „Aušroje“ platino kritišką požiūrį ir griovė iki tol visuomenėje viešpatavusį kanonišką požiūrį į katalikų dvasininkijos vadovybę, atskleidė jos moralę. Demokratai iškėlė socialinės kovos elementus ir kovos už būvį sampratą.

Apskritai „Aušroje“ vyravo buržuazinės liberalinės idėjos, gynusios buržuazijos interesus. Liberalų ideologinė kova buvo neryžtinga ir nenuosekli. F. Engelsas yra pažymėjęs, kad, valdant „monarchinei vyriausybei, ji yra romi ir liokajiška nuolanki. O kylant buržuazijai, pereina į liberalizmo pusę: ją apima smarkūs demokratizmo priepuoliai“¹⁰⁰.

Propaguodami mokslo bei praktines žinias, prekybą, verslus, kairieji liberalai skatino kapitalizmo raidą Lietuvoje. Bet kartu „Aušroje“ skelbiamos etinės idėjos reiškė protestą prieš visuomenės blogį, kylantį iš kapitalistinės santvarkos.

Laikraštyje propaguojamos kultūrinės veiklos formos ir reiškiantis lojalumo poziciją nacionalinis judėjimas menkai padėjo plėtoti masinį

nacionalinio išsivadavimo judėjimą, o jo pobūdis siaurino judėjimo masą. Dešinieji liberalai, žiūrėdami į tautą kaip į nedalijamą visumą, propagavo „vieningos srovės“ koncepciją. Nors teoriškai ji stiprino nacionalinio judėjimo frontą, tačiau kovai prieš caro patvaldystę Lietuvoje praktiškai beveik nebuvo taikoma, o nukreipta antagonistinės visuomenės socialiniams prieštaravimams glaistyti. Ši „vieningos srovės“ koncepcija iš esmės niveliavo lietuvių nacionalinio judėjimo klasinį nevienalytiškumą¹⁰¹ ir silpnino demokratinį judėjimą.

Išvados

1. Nacionalinės periodinės spaudos įkūrimas 1883 m. buvo kapitalizmo vystymosi, išaugus nacionalinei savimonei Lietuvoje, rezultatas. Feodalinės baudžiavinės santvarkos sąlygomis lietuvių noras turėti periodinę spaudą prieštaravo feodalinės dvarininkijos politikai. Į nacionalinės raštijos plitimą ji žiūrėjo kaip į lietuvių siekimą išardyti uniją ir atskirti nuo sulenkėjusios dvarininkijos, panaikinti baudžiavą.

2. Laikraštyje išryškėjo dvi pagrindinės idėjinės kryptys ir jų programos: buržuazinė liberalioji ir buržuazinė demokratinė. Taip pat reikėsi ir klerikalinė ideologija.

3. „Aušros“ idėjinė kryptis priklausė ne tik nuo laikraščio redaktoriaus, bet ir nuo bendradarbių bei finansinių rėmėjų pažiūrų, jų klasiinių interesų.

4. Aušrininkų ribotumas, kuris pasireiškė dėl silpno lietuvių socialinio bei ekonominio išsivystymo ir besiformuojančios buržuazijos klasinės prigimties, sudarė sąlygas susikurti jų konformistinei pozicijai. Dėl to nacionalinis judėjimas neteko politinės kovos formos, nacionalinė kova buvo nukreipta kultūrinės veiklos linkme.

5. Nacionalinės priespaudos sąlygomis leidžiamas nelegalus laikraštis skatino lietuvių nacionalinės savimonės ir kultūros formavimąsi, konsolidavo lietuvių naciją, kultūrinės veiklos forma aktyvino nacionalinio išsivadavimo judėjimą ir suteikė jam tam tikro organizuotumo.

¹ Biržiška M. Mūsų raštų istorija. K., 1920, p. 54—58, 62—64.

² Biržiška V. Iš mūsų laikraščių praeities. K., 1932, p. 25—37; To paties „Aušros“ ideologija.— Atspindžiai, 1923, Nr. 3, p. 48—50.

³ Norkus J. „Aušros“ atsiradimo istorija.— Varpas, 1932, Nr. 1, p. 43—53.

⁴ Sakenis K. „Aušra“ ir jos gadinė. Kaunas—Marijampolė, 1933.

⁵ Ambrazevičius J. Ideologinių grupių santykiai „Aušros“ ir „Varpo“ gadyneje.— Kn.: Krikščionybė Lietuvoje. K., 1938, p. 235—236.

⁶ Rimka A. Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Aušros“—„Varpo“ gadinės (1883—1893) socialekonominiai raštai. K., 1931.

⁷ B. [Basanavičius J.]. Priekalba.— Auszra, 1883, Nr. 1, p. 3—7.

⁸ S. R. [Raila S.]. Į darbą kas lietuvis!— Ten pat, Nr. 6, p. 153—157.

⁹ Juozapas Miglovara [Miliauskas J.]. Būk pagirta, žemė tėvų mūsų!— Ten pat, 1885, Nr. 1, p. 3—6; Nr. 2/3, p. 33—35; Nr. 4/5, p. 113.

¹⁰ J. A. V. L. [Vištelis A. J.]. Sengadyniszkas mūsų gentės paminklas.— Ten pat, 1883, Nr. 8/10, p. 278—279.

¹¹ Gustaitis M. Basanavičius ir „Aušra“. K., 1927, p. 29.

¹² Römer M. Litwa, studium o odrodzeniu narodu litewskiego. Lwów, 1908, p. 90.

¹³ Totoraitis J. Lietuvos atgimimo paveikslai.— Vadovas, 1911, Nr. 39, p. 261.

- ¹⁴ Łossowski P. Gazeta „Ausra“ i początek narodowego ruchu litewskiego (1883—1886).—In: Studia z dziejów ZSSR i Europy Środkowej. Wrocław etc., 1965, p. 81—128.
- ¹⁵ Ochmański J. Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku. Białystok, 1965, p. 135—166.
- ¹⁶ Niunka V. Dėl kai kurių klaidų knygoje „Sovetskaja Litva“.—Komunistas, 1950, Nr. 10, p. 47.
- ¹⁷ Lietuvių literatūros istorija. V., 1958, t. 2, p. 81—84.
- ¹⁸ Merkys V. Lietuvių nacionalinio judėjimo XIX a. socialinės-ekonominės priežastys.—Kn.: Lietuvos TSR istorijos bruožai. K., 1965, p. 68.
- ¹⁹ Lietuvių literatūros istorija, t. 2, p. 81—82.
- ²⁰ Niunka V. Min. veik., p. 47.
- ²¹ Žiugžda J. Lietuvių liaudies kova prieš nacionalinę priespaudą.—Kn.: Lietuvos TSR istorija. V., 1963, t. 2, p. 217.
- ²² Sarmaitis R. Kai kurie XIX amžiaus antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai. V., 1953, p. 10.
- ²³ Sprindis A. Lietuvių literatūrinė kritika 1861—1905. V., 1957, p. 93.
- ²⁴ Pranskus-Zalionis B. Nacionalinis judėjimas ir lietuvių literatūros klausimai.—Pergalė, 1956, Nr. 12, p. 79.
- ²⁵ Vėbra R. Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865—1883 m. (I. Bandymai leisti lietuvišką periodinę spaudą Rusijos imperijoje).—MADA, 1976, t. 3, p. 93—103.
- ²⁶ Tyla A. Lietuvių nacionalinio judėjimo atspindžiai Žemaitės kūryboje.—Literatūra ir kalba, 1972, t. 12, p. 397.
- ²⁷ Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. V., 1982, p. 90.
- ²⁸ Latviai leido laikraštį „Latviešu Avīzes“ (1822—1915), estai — „Sakala“ (1878—1882).
- ²⁹ Biržiška V. Iš mūsų laikraščių praeities, p. 9.
- ³⁰ Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969, p. 35.
- ³¹ Ten pat, p. 35—37.
- ³² Vėbra R. Min. veik., p. 94.
- ³³ Biržiška V. Iš mūsų laikraščių praeities, p. 12.
- ³⁴ Lukšienė M. Lietuvių inteligentijos kryptis XIX a. pirmoje pusėje.—Problemos, 1972, Nr. 1, p. 67.
- ³⁵ Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis, p. 33—34.
- ³⁶ Ten pat, p. 34.
- ³⁷ Leninas V. I. Raštai. V., 1953, t. 21, p. 55.
- ³⁸ Vidmantas E. Lietuvių studentų nelegalių organizacijų kūrimasis ir veikla Maskvoje 1862—1882 m.—MADA, 1983, t. 2, p. 78; To paties. Lietuvos studentų nelegalios organizacijos Peterburge XIX a. 8—9 dešimtmečiais.—MADA, 1984, t. 1, p. 57.
- ³⁹ Sliūpas J. Apie „Lietuvių mokslo draugystę“.—Lietuviška ceitunga, 1882, rugpjūčio 15, Nr. 33.
- ⁴⁰ Vidmantas E. Lietuvių studentų nelegalių organizacijų kūrimasis... p. 73—76; To paties. Lietuvos studentų nelegalios organizacijos Peterburge... p. 58.
- ⁴¹ Vėbra R. Min. veik., p. 100.
- ⁴² Biržiška V. „Aušra“ 1883—1933 metais.—Kn.: Vasario 16-ji. K., 1933, p. 114; To paties. „Aušra“.—Kn.: Lietuviškoji enciklopedija. K., 1934, t. 2, skilt. 332.
- ⁴³ Iš viso „Aušroje“ bendradarbiavo apie 70 žmonių: 47 dešinieji liberalai ir 16—kairiųjų.
- ⁴⁴ „Aušroje“ bendradarbiavo 8 klerikalai.
- ⁴⁵ B. [Basanavičius J.]. Priekalba, p. 6.
- ⁴⁶ Basanavičius J. Iš istorijos mūsų atsigavėliavimo.—Varpas, 1903, Nr. 3, p. 67.
- ⁴⁷ B. [Basanavičius J.]. Priekalba, p. 4.
- ⁴⁸ Ten pat.
- ⁴⁹ Apie insteigimą „Lietuvizkos mokslų bendrystės (draugystės)“.—Ausra, 1883, Nr. 4, p. 91.
- ⁵⁰ B. [Basanavičius J.]. Priekalba, p. 4.
- ⁵¹ J. S. Kuoksztis [Sliūpas J.]. „Lietuvos bicziulis“.—Ausra, 1883, Nr. 3, p. 76.

- ⁵² Kal. [Andziulaitis J.]. Ką daryti?— Auszra, 1885, Nr. 12, p. 394.
- ⁵³ J. S. Kuoksztis [Šliūpas J.]. „Lietuvos bicziulis“, p. 75.
- ⁵⁴ J. S. Kuoksztis [Šliūpas J.]. „Kad atėjo 1861 m. ir apskelbta laisvė žmonių...“— Auszra, 1884, Nr. 5/6, p. 181.
- ⁵⁵ J. Szl. [Šliūpas J.]. Debesų išsklaidymas.— Ten pat, Nr. 4, p. 111.
- ⁵⁶ Kal. [Andziulaitis J.]. Ką daryti?, p. 394.
- ⁵⁷ J. Kėksztas [Mačys J.]. Mūsų vargai.— Auszra, 1885, Nr. 9, p. 257—261; J. S. Kuoksztis [Šliūpas J.]. „Kad atėjo 1861 m. ir apskelbta laisvė žmonių...“, p. 180—181.
- ⁵⁸ J. Szl. [Šliūpas J.]. Tikrasis ieškinyš tėviniszkumo.— Auszra, 1884, Nr. 1/3, p. 7—10.
- ⁵⁹ Ten pat; Cerneckis V. J. Šliūpo etinės koncepcijos raida: (I. Ankstyvosios etinės pažiūros).— MADA, 1972, t. 4, p. 59—60.
- ⁶⁰ J. Szl. [Šliūpas J.]. Debesų išsklaidymas.— Auszra, 1884, Nr. 5/6, p. 158—159; J. Kėksztas [Mačys J.]. Mūsų vargai, p. 259—260.
- ⁶¹ J. Szl. [Šliūpas J.]. Isz Lietuvos.— Auszra, 1883, Nr. 7, p. 214—215.
- ⁶² J. Szl. [Šliūpas J.]. Tikrasis ieškinyš tėviniszkumo, p. 5—10; Tò paties. Apie įtaisyimą lietuviszkų mokslaviecių.— Auszra, 1884, Nr. 1/3, p. 32—36; Plebėjus. „Nedielia“.— Ten pat, 1885, Nr. 2/3, p. 75; J. Kėksztas [Mačys J.]. Mūsų vargai, p. 259.
- ⁶³ J. S. Kuoksztis [Šliūpas J.]. „Kad atėjo 1861 m. ir apskelbta laisvė žmonių...“, p. 182.
- ⁶⁴ Kapsukas V. Raštai. V., 1971, t. 10, p. 453 (1884.I.28 d. P. Vileišio laiško J. Šliūpai publikacija).
- ⁶⁵ Kapsukas V. Raštai, t. 10, p. 445 (1884.IV.2 d. A. Vilkutaičio laiško J. Šliūpai publikacija).
- ⁶⁶ Ten pat, p. 444 (1884.III.18/6 d. A. Vilkutaičio laiško J. Šliūpai publikacija).
- ⁶⁷ Ten pat, p. 491.
- ⁶⁸ Ten pat, p. 455.
- ⁶⁹ Ten pat.
- ⁷⁰ Leninas V. I. Raštai. V., 1953, t. 20, p. 370.
- ⁷¹ J. Szl. [Šliūpas J.]. Tikrasis ieškinyš tėviniszkumo, p. 2.
- ⁷² J. Szl. [Šliūpas J.]. Lietuviai kitą gadynę ir sziandien.— Auszra, 1883, Nr. 8/10, p. 231.
- ⁷³ B. [Basanavičius J.]. Priekalba, p. 5.
- ⁷⁴ Zinia nuog „Auszros“.— Auszra, 1883, Nr. 2, p. 55.
- ⁷⁵ Birsztonas [Basanavičius J.]. Isz Lietuvos.— Ten pat, Nr. 3, p. 81, 82.
- ⁷⁶ Juozapas Miglovara [Miliauskas J.]. Dvi „Auszros“ Lietuvoje.— Ten pat, 1884, Nr. 10/11, p. 335; V. [Davainis-Silvestravičius M.]. Sziaulėnai.— Ten pat, 1885, Nr. 4/5, p. 136.
- ⁷⁷ Z. Petrapilėje.— Ten pat, 1883, Nr. 3, p. 85.
- ⁷⁸ Z.—L. C. Swetur.— Ten pat, Nr. 1, p. 23.
- ⁷⁹ Z. „Jau buvo pasakojama „Auszroje“.— Ten pat, 1884, Nr. 7/8, p. 279—280; Maskolija.— Ten pat, 1883, Nr. 4, p. 117.
- ⁸⁰ S. R. [Raila S.]. „Vyresniajam priešsėdžiui Wilniaus tribunolo...“— Ten pat, Nr. 2, p. 51—52.
- ⁸¹ Juozapas Miglovara [Miliauskas J.]. Būk pagirta, žemė tėvų mūsų!— Ten pat, 1885, Nr. 2/3, p. 35.
- ⁸² Vincas Kudirka, Raštai. Tilžė, 1909, t. 2, p. 318.
- ⁸³ Kapsukas V. Raštai, t. 10, p. 446.
- ⁸⁴ Ten pat, p. 444.
- ⁸⁵ Ten pat.
- ⁸⁶ Ziniauskas J. Visuomeninės J. Basanavičiaus pažiūros „Aušros“ leidimo laikotarpiu.— Problemos, 1971, Nr. 2, p. 72.
- ⁸⁷ Kapsukas V. Raštai, t. 10, p. 490 (1883.VIII.18 d. J. Šliūpo laiško „Aušros“ redakcijai publikacija).
- ⁸⁸ Vėbra R. Lietuvių nacionalinio judėjimo periodizavimo klausimu.— Problemos, 1968, Nr. 2, p. 96.
- ⁸⁹ Maiminas J. Povilo Višinskio visuomeninės-ekonominės pažiūros.— MADA, 1961, t. 2, p. 83.

- ⁹⁰ J. Szl. [Sliūpas J.]. Tikrasis ieškinyš tėviniszkumo, p. 3, 6.
- ⁹¹ Kėksztas J. [Mačys J.]. Mūsų vargai, p. 257—261; J. Szl. [Sliūpas J.]. Lietuviai kitą gadynę ir szandien, p. 226—227; To paties. Apie įtaisymą lietuviszkų mokslaviečių, p. 33; Kal. [Andziulaitis J.]. Ką daryti?, p. 393—394; Iš Skaisgiriu.— Auszra, 1886, Nr. 6, p. 185—187.
- ⁹² Plebėjus. „Nedielia“, p. 72—75; J. Kėksztas [Mačys J.]. Mūsų vargai, p. 259—260.
- ⁹³ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. V., 1976, t. 1, p. 276.
- ⁹⁴ Gromatų skardinė.— Auszra, 1884, Nr. 4, p. 150.
- ⁹⁵ Kapsukas V. Raštai, t. 10, p. 491—492.
- ⁹⁶ Ten pat, p. 489 (1883.I.27 d. J. Sliūpo laiško J. Mikšui publikacija).
- ⁹⁷ Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.): Politinės jos susikūrimo aplinkybės. V., 1978, p. 153—154.
- ⁹⁸ J. Szl. [Sliūpas J.]. Tikrasis ieškinyš tėviniszkumo, p. 1—10; To paties. Debesų išsklaidymas, p. 153—159.
- ⁹⁹ J. S. Kuoksztis [Sliūpas J.]. Simanas Daukantas.— Auszra, 1883, Nr. 1, p. 13—15; Nr. 2, p. 41—43; Nr. 8—10, p. 249—254.
- ¹⁰⁰ Marksas K., Engelsas F., Leninas V. Apie mokslinį komunizmą. V., 1966, p. 72.
- ¹⁰¹ Ziniauskas J. Min. veik., p. 72.

СОЗДАНИЕ ГАЗЕТЫ «АУШРА», ЕЕ ПРОГРАММА И ЗНАЧЕНИЕ

Э. ВИДМАНТАС

Резюме

Создание в 1883 г. литовской национальной газеты «Аушра» («Заря») было обусловлено объективными обстоятельствами — формированием национального самосознания и развитием капитализма в Литве.

Газета «Аушра» выявила существование в среде литовской интеллигенции двух основных идейных политических направлений с выработанными программами: буржуазно-либерального, к которому относились правые либералы консервативного направления, и буржуазно-демократического — к нему относились левые либералы радикальных взглядов.

Идейное направление «Аушра» зависело от убеждений не только редакторов газеты, но и сотрудников и, что очень важно, общественной группировки, оказывавшей газете финансовую помощь, их классовых интересов.

Узкие классовые интересы либералов определяли их приспособленческую позицию по отношению к царизму. Это создавало почву для отказа от политической борьбы. Все усилия аушринников были направлены на культурно-просветительскую деятельность. И все же в условиях репрессий и национального гнета нелегальная газета «Аушра» содействовала процессу консолидации литовской нации и формированию национального самосознания, активизации национально-освободительного движения.